

de fontos elvekben nem engedő politikai irányválasztás révén menekülhetni meg új és új kelepcehelyzetektől. 1849-ben – állítólag – brit kormánykörökből kiszivárogtak olyan vélemények, hogy [kiváltképp a többszáz éves magyar alkotmányt lábbal tipró olmützi alkotmányra válaszlépés gyanánt] trónfosztó nyilatkozatukhoz törvényes jogosultsága lehet a magyarságnak, de ezúttal a nyugati nagyhatalmak érdeke nem ennek méltánylása volt, hanem egy egységes és erős Ausztria léte a délkelet felől fenyegető etnikai és felekezeti ambíciók visszaszorítása érdekében. Ma és holnap újra és újra fel kell tehát idéznünk '48–49 sikerének és bukásának logikáját (és logikátlanságát), nehogy a jövőben is számításon kívül maradjanak olyan összeurópai megfontolások, amelyekkel való egyeztetés (érdek-összeillesztés) hiánya már megint katasztrófába sodorhat.

Görgei nem politikus volt, hanem zseniális katona, de „zsigeri szinten” talán ő is érzékelte [a lokális, felvidéki magyar fenyegetettségben, ellentétben a részben szlovák származású Kossuth neofita túlbuzgalmával, magyarrajongásával], s nem alábecsülte, hanem számításba vette azt a körülményt, hogy [amiképpen ez volt a kiegyezés megalkotóinak legfőbb inspirálója, és semmiképpen nem bármiféle rokonszenv a Habsburg-ház, s pláne Ferenc József irányában] amíg a magyar koronát az egyazon személyben osztrák császár viseli, addig egy viszonylag erős közép-európai nagyhatalom [az Osztrák-Magyar Monarchia] elodázhathja a történelmi Magyarország szétesését, s a bizonyos területeken többségben lévő szerbek, románok, szlovákok elszakadási kísérleteit. Nem véletlen, hogy a kiegyezést létrehozó politikusok [Deák, Eötvös, Kemény] és bizonyos nagy tekintélyű írói körök [Gyulai, Arany László] ezen kényszerű, s éppen nem ideális, de semmi jobbal nem helyettesíthető megoldás támogatóiként az árulónak bélyegzett Görgeinek is pártját fogták. S ha mindezek jegyében csakugyan vízváltóknak tartjuk a Görgei-ügyben való állásfoglalást, akkor a ma és a holnap döntéshozói számára is tanulságos [ha nem is kötelező, de létfontosságú] olvasmány *Az ismeretlen Görgei*, hiszen a példatörténet (és nem a példabeszéd!) olyan megfontolásokra kötelez, melyek sok mai és holnapi dilemma esetén emelhetik magasabb sívra a mérlegelés történelmi távlatait. [*Magyar Nemzeti Múzeum*]

IMRE LÁSZLÓ

Egy talált téma megtisztítása

BARTHA ÁKOS: *BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE. ÉLETÚT ÉS UTÓÉLET*

XX. századi történelmünk bármely területére vetődik a kutató, előbb-utóbb belebotlik Bajcsy-Zsilinszky személyiségébe. Életútja és utóélete – az Áchim-ügytől a nevével viselő társaság rendszerváltoztató szerepéig – megkerülhetetlen. Kapcsolati hálójába tartoztak Horthy-barát tisztek éppúgy, mint legitimisták, fajvédők, kiscgazdapártiak, szociáldemokraták és kommunisták is. Cikkei, parlamenti felszólalásai feltűnést keltenek, személyéhez országos szenzációk, sőt botrányok kapcsolódtak. Az ifjúkori Áchim-ügy beárnyékolta, 1944 karácsonyi mártírúma ráfénylett egész életútjára. 1945 után a Horthy-kor politikusai közül őt övezte egyedül tartós köztisztelet. Könyvtárnyit

írtak róla, alakját azonban a számtalan visszaemlékezés, tanulmány legalább annyira elfödte, mint átvilágította. Okkal állapíthatta meg Gyurgyák János 2012-ben, hogy *tudományos igényű monográfia* nem készült róla, eredeti források segítségével kellene megtisztítani a portréját a legendák és hamisítások szövevényeitől [*Magyar fajvédők*, 2012, 252.]. Ő maga iránytűt, sőt, sorvezetőt is adott a munkához.

Bartha Ákos pályakezdőként a népi írók mozgalmát vizsgálta, innen jutott el „talált témájához”, Bajcsy-Zsilinszkyhez. 2014-ben került a kezébe a *Magyar fajvédők*. „Ez a könyv nagyon megfogott, ráadásul a szerző nem volt rest felhívni a figyelmet a kutatási hiányosságokra. Bajcsy-Zsilinszky könyvbeli portréja tele van efféle utalásokkal, melyek szinte kutató után kiáltottak. 2015 őszén ezzel a fő kutatási témával kerültem az MTA BTK Történettudományi Intézetébe.” – nyilatkozta a *Mandinének*. [2019. ápr. 27.]

A források feltárásával kezdte. Összeállította Bajcsy-Zsilinszky bibliográfiáját, ideológiai portréra készült egy kismonográfiában, de a téma – úgy érezte – szétfeszíti a keretet. Hosszas töprengések után jutott el „a teljes életutat reflexíven áttekintő, az utótörténetet pedig egészen napjainkig tárgyaló nagymonográfia” tervéig. [Előszó, 7–10.]

Az elfogulatlanság követelménye ellenére nem egy történész beleszerelmesedik a hősébe. Bartha a feladatba szerelmesedett bele: „egy már-már grafománnak tekinthető, nemzeti hőssé magasztosult, tartós szakirodalmi érdeklődést kiváltó politikus-publicista életművében kellett megkísérelnem elválasztani az ocsút a búzától”. „Kihívást jelentett a rendkívül szövevényes utótörténet is.” [8, 9.] Bajcsy-Zsilinszky 1341 írását azonosította közel negyven periodikában, huszonöt közgyűjtemény iratait kutatta át, irodalomjegyzéke 36 oldal. Mennyiségileg hatalmas, ellentmondásokkal terhelt, olykor kozmetikázott forrásokat dolgozott fel. Módszere – ő maga hagyományosnak, már-már korszerűtlennek nevezi – *forráskritikai oknyomozás, szövegértelmezés*. Nem a metódusa különös, hanem a hozzáállás: a megalkuvás nélküli tényfeltárás és dokumentálás, az adatok reflexív kezelése.

A vaskos könyv önkéntelenül is felveti Horatius kételyeit. Parturiunt montes – vajon mi születik a hegyek vajúdásából? Nem sziszifuszi-e a munka, amit Bartha végzett? Van-e az erőfeszítéssel arányos hozama, adott-e újat, mi újat adott? A kérdésre határozott igennel felelhetünk, annak ellenére, hogy az életút kulcseseményei kivétel nélkül ismertek a korábbi irodalomból. Sőt, a kutatók [pl. Vigh Károly] sokkal többet tudtak annál, amit publikáltak. Bartha hetedfélszáz oldalnyi, tárgyilagos, közel száz fotóval illusztrált nagymonográfiája a tudomány eszközeivel *életre keltette* a magyar történelem egyik nagy egyéniségét. Könyve szépsége Tandori verssorával érzékeltethető: „egymássá alakulhat a kettő. / műfajjá az »élet«, és életté a »műfaj«”.

Bartha Ákos 2013-ban megjelent első könyve [*Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának [1931–1951] történeti kontextusa*] bebizonyította, hogy erőssége a történeti összefüggések rekonstrukciója. A nagymonográfia is a változó idő koordináta-rendszerében jelöli ki hőse változó mozgásterét. Szembesíti Bajcsy-Zsilinszky cikkeit, parlamenti felszólalásait, memorandumait egymással és a kortársi reflexiókkal, naplókkal, levelekkel, a korabeli sajtóvisszhanggal. Az így felépített kontextus megeleveníti a politikus közösségi és magánemberi arcát, indítékait, nézeteinek állandó és változó elemeit. Sőt, a nyilvánosságnak szánt publikációk és a magánlevelek bizalmas közlései közötti hol finom, hol éles árnyalatokat is. Az alkalmazkodásra képtelennek tartott politikusról az is kiderül, hogy háttéralkukat is tudott kötni.

A monográfia fő értéke a „talált téma” megtisztítása a legendásításoktól. Makacs restaurátorként keresi Bajcsy-Zsilinszky hiteles képét, lehántva azokat a rétegeket, amelyeket [Bartha kedvenc szavával] a különféle *mesternarratívák* vittek fel rá. A dolgok színét és fonákját is vizsgálja. Következésképp árnyaltabban, olykor más megvilágításban, mint a korábbi irodalom.

A könyv *három* részből áll. Az *első* az életutat követi időrendben. Erőssége a származtató világot – helyi társadalom, gyermek és ifjúkor, hazai és külföldi tanulmányok, háborús évek – bemutató első két fejezet, benne az életút tabuként kezelt kérdéseivel: a Zsilinszky-család szlovák származásával és az Áchim-üggyel. Ifj. Zsilinszky Endrében nem alakult ki kettős identitás, sőt, törzsökös magyarnak vallotta magát, Bulcsúig vezette vissza a család eredetét: „Anyai ágon honfoglaló őseim révén beleszülettem, apai ágon szláv elődeim vérével beleolvadtam” a magyarságba – írta. [85.] Németországi diákévei a hazai modernizáció szükségességére figyelmeztették. Szemléletét meghatározta a világháború, amelyet egy magyar huszárezredben harcolt végig, ekkor került közel a földműves néphez. Első földreformtervezetét 1917-ben, az orosz front állóháborúja alatt gondolta ki. Felismerte a szociális feszültségeket. A forradalmakkal és liberalizmussal szembefordulva nemzeti alapú reformokat akart.

A nyitó fejezetek erős alapjaira épülnek az életút további emeletei. A *második* rész a politikus utóéletét vázolja fel. Ez a rész a monográfia másik erőssége. Bemutatja, hogyan vált Bajcsy-Zsilinszky alakja 1945–1956 között az emlékezetpolitikai csatározások – kiszegedéskor, volt nemzeti radikális, kommunista múltértelmezések – szabad prédájává, majd hogyan sajátította ki 1956 után a Kádár-korszak népfrontos igénye. Ebbe a fejezetbe tagolódik be [szerkezetileg indokolatlanul] a hagyományápolás 1989 utáni útjainak bemutatása, és érthetetlen módon az *Összefoglalás* című összegzés, amely tartalmilag a kötet záró, *harmadik* része, mintegy az életút és az utóélet sűrítőménye. A tipográfia egybemossa ezt a tartalmi különállást.

Az Áchim-ügyben a szerző – a különféle értelmezések [családi ellentét, osztálygyilkosság stb.] feldolgozása után – arra a következtetésre jut, hogy vélhetően sohasem tudjuk meg, mi is történt pontosan 1911. május 14-én reggel a parasztpolitikus szobájában. Ugyanakkor egy korábbi epizódban, a részletesen elmesélt „bécsi afférban” megtalálta Áchim L. András „számonkérésének” döntő motívumát. Zsilinszky 1909–1910-ben a császári és királyi 1. huszárezred önkéntese. Az egyébként is lobbanékony és büszke ifjú megtanulta, hogy a becsület védelme tisztí jog és kötelesség. A sértésért elégtételt *kell* venni, ha párbajképtelen az illető, megtorolni. Egy alkalommal Zsilinszky felpofozta a vele szemtelenkedő zsidó növendéktársát, akit párbajképtelennek tartott. Az eset miatt komoly bajba került. Ám „felmérve helyzete súlyosságát, korát meghazudtoló öntudattal és ügyességgel kezdte családjá kapcsolati hálóját mozgatni” [48.], bevonva a volt miniszterelnököt, Fejérváry Géza királyi testőrparancsnokot, sőt, az aktuális kormányfőt is, hogy visszaszerezze elvesztett státuszát és jogait a huszárezrednél.

1911-re a „békési tót” paraszti identitású Áchim és az asszimiláns Zsilinszky család között végleg elmérgesedett a viszony. Endre szerint Áchim letért az elvi küzdelem útjáról. A számonkérés előtt néhány nappal előadást tartott a becsületvédelemről a helyi kaszinóban. A sérelmekről, amelyeket vérrel kell lemosni. A magukkal vitt kutyakorbács és bot tanúsítja, hogyan vélekedtek a Zsilinszky fiúk Áchimról. Párbajképtelennek tekinthették, akik az édesanyjukat előző napon ért sérelem miatt mint egy veszett ebet meg kell fenyeíteni.

A „bécsi affért” az is összeköti az Áchim-üggyel, hogy ezúttal is a kapcsolati háló mentette meg a fiatal, életerős Zsilinszky-fivérekét. Az ügyész ugyanis – szakbíróság helyett – az emberölés legsúlyosabb minősített esete, gyilkosság vádjával esküdtszék elé állította őket. A cselekmény előre megfontolt szándékot feltételezett, és halállal büntették. Jogi va banque-játszma kezdődött. Az esküdtek érzelmileg befolyásolhatók voltak, többen rokonszenveztek az életerős fiatalokkal, Áchim-ellenes indulatoktól sem voltak mentesek. Felmentő ítéletet hoztak.

A „bécsi affér” érteti meg velünk Bajcsy-Zsilinszky felháborodását, amikor 1937-ben a *Válaszban* megjelent Féja Géza *Viharsarok* című szociográfiájának Áchim-fejezete. A szerző osztályérdek vak eszközeként állította be a Zsilinszky-fiúkat: „Áchimot a véle szemben álló társadalmi réteg halálra ítélte. Csak az volt a kérdés, hogy pillanatnyi hevületében kiből robban ki ez a társadalmi ítélet.” [*Áchim L. András, a „parasztkirály”, Válasz, 1937/2, 61.*] Zsilinszkyt a *tettük értelmezése háborította fel*. „Féja most cikkében mégis úgy tüntet föl engem és öcsémet, mintha egy osztály részéről hozott halálos ítéletet hajtottunk volna végre, még szép, hogy nem mondja, hogy öntudatosan, parancsszónak engedve. Hát ennél valótlanabb és igaztalanabb beállítást még legádázabb ellenségemtől sem várhatnék.” Szerinte Áchimot „az egyéni erőszakosság és terrorista cselekmények módszere” jellemezte, ez hívta ki a végzetét. [*Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről, Magvető, 1984, 225–229.*]

Bartha sokat és sokszor idéz, alighanem a könyv 30-35 százalékát. Talán kevesebb is elég lett volna. Hozzáadott érték viszont, hogy az idézetek többsége Bajcsy-Zsilinszky-szöveg, így a kötet valóságos breviárium. Szókimondó, túlfűtött stílusa életre kelti a nagy formátumú politikust. Bartha beszélteti Zsilinszkyt. A stílus pedig maga az ember.

A korábbi szakirodalom jellemfejlődésre épülő drámaként értelmezte Bajcsy-Zsilinszky életútját. Damaszkuszi utat vizionált, amelyen a fajvédő és antiszemita politikus az antifasiszta ellenállás kommunistabarát mártírja lett. E fejlődésrajzzal szembeni kételyeit már Gyurgyák is jelezte: „S hogy ezt egy állítólagos metamorfózison átesett, múltját és egykori hibáit megbánó *baloldaliként* tette, vagy ezek logikusan következtek egykori fajvédő elveiből, nos, az már egy másik kérdés.” [*Magyar fajvédők, 131.*] Bartha feloldja a dilemmát. Bebizonyítja, hogy nem történt baloldali fordulat sem a húszas évek végén, sem 1936 táján, sem a későbbiekben. Bajcsy-Zsilinszky „az 1945 után elhallgatott fajvédő ellenállás legnevesebb képviselőjeként” lett mártírrá. [*Mandiner, i. m.*]

Bajcsy-Zsilinszky hitte a pártok fölötti „nemzeti egységet”, amelybe belefoglalta a dolgozó rétegeket is. A munkásmozgalmat természetes jelenségnek tartotta ugyan, de elvetette az osztályharcot. Saját helyét „az ideológiai táborok közti senki földjén jelölte ki” [337.]. Horthy Miklósnak élete végéig a híve maradt, az erőskezű katonamebert, a pártok, világnézetek, kormányok fölött álló autokrata vezetőt tisztelte benne. 1944-ben, börtönből kicsempészett leveleiben óvta Tildy Zoltánt a kommunistáktól. Mégis kereste a kapcsolatot a baloldallal, kiállt Ságvári Endre mellett a bíróságon. 1944 novemberében nem „ideológiai fejlődése” állította az ellenállás élére, hanem a romló katonai helyzet: a románok átállása után a Vörös Hadsereg ekkor már Magyarország földjén harcolt. Nem volt más választás, mint összefogni a kommunistákkal. Bajcsy-Zsilinszky reálpolitikus [is] volt. Egyik kortársa visszaemlékezése szerint ekkoriban azt mondogatta: „Én most még az ördöggel is szövetségre lépek.” [405.]

A hadisikerek idején is látta, hogy „a németek aligha nyerhetik meg a háborút”; egyébként „akkor sem volna szabad csatlós szerepre vállalkoznunk [...], ha a német győzelem volna valószínű” [365.]. Figyelmeztetett, hogy nem állhatunk „az emberiség történetében világ végéig Káin-bélyeget hordó mai német ügy mellé” [374.]. Háborúellenes volt ugyan, de nem pacifista. 1943-ban szorgalmazta katonáink kivonását az orosz hadszíntérről, mert „a nemzet katonai erőit csak önvédelemre lehet felhasználni” [417.]. Egy-másfél millióra duzzasztott, „kossuthi szabadságharcos szellemmel telített magyar honvédsereget” javasolt „léttmentő” céllal [410.]. A történelmi Magyarországot akarta helyreállítani, és a nagyhatalmakat – a náci Németországot, majd a Szovjetuniót, illetve a nagyromán aspirációt – távol tartani a régiótól.

Zsilinszky pályaképében – ha megmaradunk a dramaturgiai párhuzamnál – egy olyan dráma sorsvonalai záródnak egybe, amelyben a hősnek állandó a jelleme, a konfliktust ellentétes folyamatok gerjesztik. Hogy ki is a hős igazán, csak az élethelyzetek sorozata mutatja meg. El kellett jutnunk a XX. század első felének változó történelmi jelenetein át a „dráma” végéig, hogy felismerjük – ahogy a siralomházban ő maga mondta Bárdosi Jenő evangélikus lelkésznek –, „minden törekvése mindig az volt, hogy a magyarságot szolgálja” [481.].

Fajvédő volt. A „magyar faj” fogalmát egzakt módon sohasem definiálta. A „gyakorlat vizsgálja” időről időre újraértelmezte vele, „mert maga a [...] szó is megbukott, mert túlságosan bizonytalan, túlságosan sokértelmű, túlságosan megfoghatatlan volt” [245.]. Kezdetben „a vér, a történelem és a világnézet hármasságaként” [104.] értelmezte, de a korabeli antropológiai-biológiai fajkutatásoknál már akkor is tágabbra szabta a kereteket. Később megtagadta az élettani és embertani meghatározottságot: „»magyar faj« embertani értelemben nincsen, mert a magyarság többféle rasszhoz tartozik”, de „történelmi és néplélektani” értelemben igenis jogos „magyar fajról” beszélni [245.]. A '30-as évek elején „védekező és nem támadó, emberi jogokat és emberséget nem sértő faji érzés” [245.] jellemezte; „egyre inkább metaforaként szerepel a dialektikájában” – állapította meg Zsolt Béla 1933-ban. Újrahangszerelt fajvédelme eszközei: igazságos adórendszer, egészséges vám- és árpolitika, legalább 3 millió katasztrális hold felosztásával járó földreform, nagyvonalú szociálpolitika, szigorú munkásvédelem. A német terjeszkedés ellenszerét az önkormányzatokban, a választói- és szabadságjogok kiterjesztésében látta. 1934-ben írta: „általános, egyenlő és titkos választójog kell ide, minden más csak kuruzslás” [269.].

Zsilinszky ifjúkori, a forradalmaktól 1918–19-ben felfűtött antiszemitizmusa – a fajvédelem faji érzéssé szelídülésével párhuzamosan – fokozatosan felpuhult. A numerus clausust 1933-ban már természetellenes kiválasztódnak mondta, amely méltatlan a magyar nemzet és társadalom gondolkodásához. Számos írásában kifejtette, hogy a jogegyenlőség alkotmányos alapelv. A második zsidótörvényt határozottan elutasította. Értetlenül állt a szabadságjogok drasztikus korlátozása előtt. A fajvédelem erkölcsi parancs volt Bajcsy-Zsilinszky számára. Nem lett cinkos a „vétkesek közt”: „ami a zsidó munkaszolgálatosokkal vagy az újvidéki és zsabylai pogromok során emberek ezreivel történt, az az égre kiált” [397.]. A „germán szadista stílusú”, „magyartalan és embertelen” újvidéki vérengzést a parlament elé vitte, követelte a tettesek felelősségre vonását és a jóvátételt. Magas rangú kapcsolatait felhasználva – közel 200 ügyben – közbenjárt üldözött zsidók érdekében.

Nem állom meg, hogy a mű ismertetését ki ne színezzem egy [a könyvben olvasható] anekdotával. Bajcsy-Zsilinszky habitusát jól jellemzi, hogy eszköztárába kamaszos „csínyek” is beletartoztak. Pálkövén, Balaton-parti nyaralója telkén olykor nagy erővel hangszórón a főút felé sugározta a francia forradalmi dalt, a Marseillaise-t – az arra autózó német turisták bosszantására.

A második világháborúban az aktív ellenállás híve. „Magyarországnak minden politikai, jogi igazságával és katonai erejével szembe kell szállnia nem egy esetleges német megszállás kísérletével, hanem még egy német katonai átvonulással is.” [431.] Komoly angolszász biztosíték híján is vállalni kell „az elháríthatatlan kockázatokat” [431.], mert egy elhamarkodott kiugrás is jobb az elmulasztott utolsó lehetőségnél. Amellett érvelt, hogy „akkora és olyan Magyarországot mondhatunk magunkénak, amekkorát és aminőt az utolsó számunkra megnyílt alkalommal a magunk erőfeszítésével, a magunk véráldozata árán kiharcolunk” [464.]. A *Népszava* 1941. karácsonyi számában figyelmeztetett, hogy „semmit sem szabad másoktól várunk, és semmit sem bízhatunk egyszerűen a háború után kialakuló bárminő hatalmi helyzetre” [402.]. „Magyarország sorsa két tényezőtől függ. Mekkora erkölcsi, politikai, katonai erőt tudunk felmutatni a magunk évezredes dunai hivatásának és függetlenségének szolgálatában, illetve mennyire tudjuk igazolni a magyar emberséget az embertelenség és az elvadultság korszakában.” [397–398.] Tanújelét adta – élete feláldozásával is –, hogy volt egy másik Magyarország is, amit a szövetséges hatalmaknak az európai újjárendezéskor mérlegre kell tenni. Tudatos politikus volt. A „tempora mutantur et nos mutamur in illis” ókori bölcsességet kategorikus imperatívusszá formálva örökítette ránk: változnak az idők és velük együtt *nekünk is változnunk kell!*

Bajcsy-Zsilinszkyt erősen foglalkoztatta a magyarság történelmi hivatása. Külpolitikája hungarocentrikus: a Duna-völgyi népek békés egymás mellett élése egy megreformált Szent István-i birodalom keretében. A *Helyünk és sorsunk Európában* című könyve szerint „a dunai népek életének megszervezése és függetlenségének megvédése a Kárpát-medencében »elsősülött« magyarság missziója” [354.]; „ne hátráltassa senki [...] az éresi folyamatot azzal, hogy újból hol egyik, hol másik népet és országot próbálja kivácsolni a készülő dunai együttesből, a maga nagyhatalmi érdekeinek szolgálatában.” [355.]

Bartha tartózkodott attól, hogy az *Összefoglalás*ban elhelyezze hősét a magyar történelmi Pantheonban. Idézi Ránki Györgyöt, aki 1970-ben Bajcsy-Zsilinszkyt „a két világháború közötti magyar történelem egyik legérdekesebb s legmarkánsabb történeti alakjának” nevezte. „Annyi bizonyos – teszi hozzá Bartha –, az életmű alapján a 20. századi magyar történelem szinte minden fontos anomáliája [nemzetiségi, dzsentri-, agrár- és zsidókérdés, asszimiláció, politikai radikalizmusok, emlékezetpolitika stb.] megközelíthető, esetenként modellezhető.” [576.] Az *Összefoglalás*ban főként ezt a problémahalmazt idézi újra az emlékezetünkbe. A recepciót segíthette volna, ha emellett az életút és az utóélet sűrítvényeként röviden összegzi Bajcsy-Zsilinszky Endre kül- és belpolitikai, államjogi, geopolitikai nézeteit, szociálpolitikáját, elképzeléseit a földkérdés megoldására stb.

Bartha nagymonográfiája elsősorban a szakma érdeklődésére számíthat. Kívánatos lenne elkészíteni a curriculumát is – aranyfedezeteként a most megjelent kötettel. A nagymonográfia után és az 1944-es ellenállás tervezett kutatása mellett könnyű kézzel elvégezhető, időszerű, szükséges és fontos munka lenne.

A könyvről szólva nem kerülhető meg Vigh Károly [1918–2013] személye. Az 1950-es évek keményvonalas történésze idővel egyre inkább megkérdőjelezte a marxista történeti kánont, végül „saját magát is Bajcsy-Zsilinszky szabadságharcos, függetlenségpárti értelmezési keretébe pozícionálta” [540.] A rendszerváltozásban szerepet játszó Bajcsy-Zsilinszky Társaság elnökeként az Ellenzéki Kerekasztalon is részt vett. Vigh a hatvanas évek közepén került kapcsolatba Bende Máriával, Bajcsy-Zsilinszky özvegyével. Ettől kezdve ő felügyelte az emlékezet-kultuszt, ő válogatta ki a „szalonképes” anyagokat. Publikációiban mítoszt font Bajcsy-Zsilinszky köré, akit a Kádár-kornak megfelelően fazonírozott. „Kifejejtett” az életműből számos zavarba ejtő nevet, szöveget és eseményt. Bartha Ákosnak legtöbbször az ő legendásításait kellett cáfolni. Paradox módon mégis Vigh segítette leginkább. A még rendezés alatt álló hagyatékát Bartha átnézhette a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet archívumában, amely tálcán kínált számos elhallgatott forrást. Végző soron Vigh jó szolgálatot tett a történettudományok.

Bajcsy-Zsilinszky Endre a XX. század rettenetében sorskérdéseinken vívódott. A műszer hűségével adta le a lelkiismeretében kialakult jelzéseket. Tanúságtevőként vallott Európa és a magyarság, a nemzeti és társadalmi haladás benne kialakult lehetőségeiről. Véleményének mindig felelőssége, olykor történeti érvénye, gyakrabban történeti és személyes korlátozottsága is volt. „Életrajzi esztétikája”: a szó és a tett azonossága. Sorsa kulcsát Németh László – egyetemista éveimtől iránymutató – szövegében látom: „Az embert hányja-veti a történelem, de csak a hullák feje volt a vízben, az úszók válluk és nyakuk kétségbeesett erőfeszítésével tartották legalább az orrukat, szemüket és a homlokukat a víz fölött. [...] Az utópia legmagasabb fogalmazásában azt jelenti, hogy az ember nem egészen történelmi lény [...]. Nagy történelmi feladatoknak csak az felelhet, meg, aki többet is akart, mint történelmet csinálni. *Utópia nélkül a történelemben csak alámerülni lehet.*” (*Életmű szilánkokban I.* 299–300. Kiemelés: Z. Z.)

Ki is volt Bajcsy-Zsilinszky Endre? Sokan sokféle jelzővel illették. Ami kétségtelen – ahogy Bartha Ákos végül is kimondta a *Mandíner*nek adott interjúban – a magyar történelem *nagy karaktere*. Alighanem a XX. század *legnagyobb magyar politikai utópistája*. (MTA BTK Történettudományi Intézet)

ZIMONYI ZOLTÁN

Nemesen idegen

ZÁVODSZKY GÉZA: *A KOLOZSVÁRI ALMA MATERTŐL A MAGYAR NEMZET ROSTRUMÁIG. PETHŐ SÁNDOR (1885–1940)*

Az utóbbi időben megélenkülő sajtótörténeti kutatások következtében ma már modern szemléletű monográfiát olvashatunk a magyar újságírás történetéről [Buzinkay Géza, 2017], sajtó és hatalom 20. század eleji viszonyáról [Sipos Balázs, 2004, 2011], szűkebb témánkat illetően pedig a *Magyar Nemzetről* [Pethő Tibor, 2018]. Nemrég jelent meg kötet Horthy Miklós kultuszáról [Turbucz Dávid, 2015] és a katolikus sajtómozgalomról [Klestenitz Tibor, 2013] is. Újságíró-politikus életrajzok tekintetében